

CURRENT ISSUES IN THE STUDY OF THE ACTIVITIES OF FORMAL AND INFORMAL POLITICAL INSTITUTIONS

Aziz N. Yuldashev

Researcher

International Islamic Academy of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

E-mail: yuldashev@mail.ru

ABOUT ARTICLE

Key words: Political institution, political life, state, political reality, institutional component, methodology, genesis, power, religion.

Received: 14.05.22

Accepted: 16.05.22

Published: 18.05.22

Abstract: The article analyzes the important factors of political institutions in improving the efficiency of state policy, analyzes the processes of formation, development and improvement of political institutions, functions and aspects of the activities of political institutions.

In particular, the study of the genesis and development of the methodology of institutional analysis remains one of the most important tasks, which in turn allows us to show the epistemological and theoretical possibilities of new methodological principles for studying political institutions, ways to overcome their advantages and disadvantages. In addition to solving specific theoretical problems, this is also reflected in the practical significance of the work done in the framework of neo-institutional analysis. Understanding the genesis and development of the methodology for analyzing political institutions, highlighting the existing methodological problems has not lost its relevance today. Methodological principles of studying political and social realities, their theoretical and practical significance for political, sociological and other social sciences are studied by scientists with great interest. Issues such as political institutions, their origin, development and implementation, development and crisis have always been studied by scientists with great interest, which was reflected in the level of

knowledge of the subject. The two main components that make up the content of a political institution are, firstly, the ideal model of the system of relations and, secondly, the organizational structures developed in collective political practice in accordance with the matrix of stereotypes and model structures. The presence of a clear system of relations that are stable and cohesive is emphasized.

РАСМИЙ ВА НОРАСМИЙ СИЁСІЙ ИНСТИТУТЛАР ФАОЛИЯТИНИ ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

Азиз Н. Юлдашев

Тадқиқотчи

Ўзбекистон халқаро ислом академияси

Тошкент, Ўзбекистон

E-mail: yuldashev@mail.ru

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: Сиёсий институт, сиёсий ҳаёт, давлат, сиёсий воқелик, институционал компонент, методология, генезис, ҳокимият, дин.

Аннотация: Мақолада сиёсий институтларнинг давлат сиёсати самарадорлигини оширишдаги муҳим омиллари ёритилиб сиёсий институтларнинг шаклланиш жараёни, ривожланиш ва такомиллашуви омиллари, сиёсий институтларнинг вазифалари ва фаолияти аспекти таҳлил қилинган.

Институтлар таҳлили методологиясининг генезиси ва ривожланиши тадқиқ қилиш ўта муҳим вазифалардан бири бўлиб қолмоқда ва бу ўз навбатида сиёсий институтларни ўрганишнинг янги методологик тамойилларининг ғносеологик ва назарий имкониятларини, уларнинг ижобий жиҳатларини ва камчиликларини бартараф этиш йўлларини кўрсатиб беришга имкон яратади. Аниқ назарий вазифаларни ҳал қилиш билан бир қаторда бу неоинституционал таҳлил доирасида бажарилган ишларнинг татбиқий аҳамиятида ҳам кўринади. Сиёсий институтлар таҳлилининг методологияси генезиси ва ривожланишини англаб етиш, мавжуд методологик муаммоларни кўрсатиб бериш бугунги кунда ҳам ўзининг долзарблигини йўқотмаган. Сиёсий ва ижтимоий воқеликларни тадқиқ қилишнинг методологик тамойиллари ва уларнинг сиёсий, социологик ва бошқа ижтимоий фанлар учун назарий ва амалий

аҳамияти олимлар томонидан катта қизиқиш билан тадқиқ қилинган. Сиёсий институтлар, уларнинг келиб чиқиши, ривожланиши ва амал қилиши, ривожланиши ва инқироzi сингари масалалар мавзунинг ўрганилганлик даражасида кўрсатилганидек, ҳар доим ҳам олимлар томонидан катта қизиқиш билан ўрганилган. Сиёсий институтнинг мазмунига кирадиган икки асосий компонент биринчидан, муносабатлар тизимининг идеал модели ва иккинчидан, стереотиплар ва модел тузилмаларнинг матричасига мувофиқ ҳолда жамоавий сиёсий амалиётда ишлаб чиқиладиган ташкилий тузилмалар ҳисобланади. Барқарор ва жипслашган характерга эга бўлган аниқ муносабатлар тизими мавжудлиги таъкидланган.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ФОРМАЛЬНЫХ И НЕФОРМАЛЬНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ИНСТИТУТОВ

Азиз Н. Юлдашев

Исследователь

Международная исламская академия Узбекистана

Ташкент, Узбекистан

E-mail: yuldashev@mail.ru

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Политический институт, политическая жизнь, государство, политическая реальность, институциональная составляющая, методология, генезис, власть, религия.

Аннотация: В статье анализируются важные факторы политических институтов в повышении эффективности государственной политики, анализируются процессы формирования, развития и совершенствования политических институтов, функции и аспекты деятельности политических институтов.

В частности, изучение генезиса и развития методологии институционального анализа остается одной из важнейших задач, что в свою очередь позволяет показать гносеологические и теоретические возможности новых методологических принципов изучения политических институтов, пути преодоления их преимуществ и недостатки. Помимо решения конкретных теоретических задач, это находит отражение и в практической значимости работы, проделанной в рамках неоинституционального анализа. Осмысление генезиса и развития

методологии анализа политических институтов, выделение существующих методологических проблем не утратило своей актуальности и сегодня. Методологические принципы изучения политических и социальных реалий, их теоретическое и практическое значение для политических, социологических и других общественных наук изучаются учеными с большим интересом. Такие вопросы, как политические институты, их происхождение, развитие и реализация, развитие и кризис, всегда с большим интересом изучались учеными, что отражалось на уровне изученности предмета. Двумя основными компонентами, составляющими содержание политического института, являются, во-первых, идеальная модель системы отношений и, во-вторых, организационные структуры, выработанные в коллективной политической практике в соответствии с матрицей стереотипов и модельных структур. Подчеркивается наличие четкой системы отношений, носящих стабильный и сплоченный характер.

КИРИШ

Ўзгаришлар ёки ривожланиш жараёнида бўлган жамиятларни ўрганишда аввало, институционал муҳитидаги ўзгаришларни, шунингдек, янги сиёсий институтларнинг самарадорлигини ўрганиш, тадқиқ қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Бугунги кунга қадар кўплаб муаммоларнинг ечими, сиёсий тизимлар трансформациясининг драйверлари сифатида қаралаётган сиёсий институтлар эса аслида ҳар қандай давлатнинг сиёсий ўзгаришларига самарадорлик бағишлашга қодир, шунингдек, аҳолининг янгича сиёсий маданиятини шакллантириш салоҳиятига эга бўлган тузилмалар эканлигини ҳисобга олиш лозим.

АСОСИЙ ҚИСМ

Бугунги кунда сиёсий институтларни ўрганиш муаммоси сиёсий, фалсафий, ҳуқуқий ва социология каби фанларининг энг асосий муаммоларидан бири сифатида намоён бўлмоқда. Айниқса, сиёсий институтларнинг мамлакат тараққиёти учун аҳамиятига нисбатан қизиқиш, бу борадаги тадқиқот йўналишлари кун-сайин ўсиб, кенгайиб бораётганлигини алоҳида қайд этмоқ лозим.

“Институт” термини лотинча “institutum”, сўздан олинган бўлиб, “ўрнатиш” ёки “таъсис қилиш” маъноларини англатади. Шу маънода институтларга этимологик жиҳатдан сўзма-сўз талқинни берган олим М.Вебер бўлиб, у давлатни институтнинг энг соф мисоли сифатида кўрсатади ва уни рационал меъёрлар, конституция, қонунлар ва бошқаларга асосланадиган ҳуққ-атворга эга бўлган одамларнинг ҳамжамиятини ташкил қилувчи сифатида баҳолайди. Э.Дюркгейм эса институтлар бир томондан, одатлар ва эътиқодлар кўринишидаги идеал ташкилотлардан иборат бўлса, иккинчи томондан, ушбу одатлар ва стереотиплар ўз навбатида турли вақтлар ва халқларнинг ижтимоий ташкилотлари фаолиятида моддийлашади, дея ҳисоблайди [1: Б.283]. Мана шундай фикрлари билан Э. Дюркгейм бутан бир анъанага, ҳаттоки Францияда 50-70 йилларида босқичма-босқич вужудга келган француз “ижтимоий институционализм” мактабига асос солди [2: Б.4].

Институт атамасининг ўзи ижтимоий фанларда кенг қўлланиладиган ва турли талқинларга дучор бўлаётган феноменал тузилма сифатида баҳоланмоқда ва турли билим соҳаларига боғлиқ ҳолда, хилма-хил ракурсларда фойдаланилмоқда. Шунини алоҳида қайд этмоқ жоизки, Нобель мукофоти совриндори, америкалик иқтисодчи олим Дуглас Сесил Норт томонидан “институт” атамасига берилган таъриф ва қарашлар қанчалик тўғри бўлмасин, у турли соҳаларда турлича қўлланилишини алоҳида эътироф этмоқ жоиз. Мисол учун, **сиёсий институт, иқтисодий институт, ижтимоий институт, маънавий институт, илмий институт** ва ҳоказо. Лекин энг асосийси, институт доирасида “инсонлараро, шахслараро, жамиятлараро, гуруҳлараро муносабатлар содир бўлади”.

Сиёсий фанларда одатда, сиёсий институтларнинг уч асосий мазмуни қабул қилинган дейишимиз мумкин: институтлар сиёсий тузилма сифатида, институтлар сиёсий муассаса сифатида, институтлар сиёсий ҳуққ-атворнинг барқарор тури сифатида. Янги сиёсий институтларнинг шаклланиш жараёнлари ва олдин мавжуд бўлганларининг қайта ўзгариши трансформациялашаётган мамлакатлар учун муҳим аҳамият касб этади.

Коммунистик тизимни бошдан кечирган давлатларнинг тажрибаси бу соҳадаги маълум бир муаммоларни аниқ кўрсатиб бера олади. Мисол учун, трансформациялашаётган давлатлар Ғарбда мавжуд бўлган кўппартиявийлик, сўз эркинлиги, инсон ҳуқуқлари, демократик институтлар сингари умумбашарий институтларни ўзлаштиришга ҳаракат қиласаларда, бу борада бирдагига катта самарадорликка эриша олмайдилар. Баъзида эса улар давлат томонидан махсус ташкил қилинади ва айнан давлат учун баъзи муаммоларни ҳам туғдиради. Бизнинг фикримизча, бошқа жамиятлардан ўзлаштирилган, лекин ҳали сиёсий ҳаётга тайёр бўлмаган сиёсий институтлардан жамият ва давлат фойда кўрмайди, балки аксинча, зарар кўриши мумкин.

Маълум бир мутахассисларнинг фикрича, ривожланган жамиятларда самарали ишлайдиган ва улардан бошқа бир трансформацилашаётган давлат учун нусха кўчирилган “**бегона**” сиёсий институтлар “**меzbон**” жамиятлар учун кутилган натижани бермаслиги мумкин. Чунки, улар сиёсатга билиб-билмай аралашини, турли кучлар таъсирга тушган ҳолда жамият барқарорлигини издан чиқариши, амалга оширилаётган ислохотларга тескари таъсир кўрсатиши, жамиятда норасмий институтлар таъсирининг ортиб кетиши ва хоказо салбий натижаларга олиб келиш эҳтимоли мавжуд.

Трансформацилашаётган, бирор бир ўзгаришларни бошдан кечираётган ёки ислохотларни жадал амалга оширишга интилаётган ҳар қандай жамият учун хос бўлган бир хусусият борки, сиёсий фанларда у “**норасмий сиёсий институтлар**”, “**норасмий қоидалар**”, “**норасмий амалиётлар**” деб номланади. Ушбу норасмий институтлар, қоидалар ва амалиёт барча жамиятлар учун олдиндан қабул қилинган, лекин ёзилмаган тартиблар кўринишида юзага келади ёки ривожланади ва уларнинг шаклланиши табиий жараён сифатида қаралади [3: Б.97]. Норасмий институтлар муаммоси амалий жиҳатдан олиб қараганда, ўзгаришлар жараёнини бошдан кечираётган барча жамиятлар учун хос бўлиб, айниқса улар ўтиш даврининг илк йилларида кучаяди. Баъзи ҳолларда, бундай норасмий сиёсий институтлар сиёсий жараёнларга расмий институтларга қараганда ҳам кўпроқ ёки кучлироқ таъсир кўрсатади. Одатда бу ҳолат янги жорий қилинган ёки “нусха” кўчириб келтирилган институтлар жамиятга “бегоналиги” давом этаётган даврда юз беради.

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, институционал ўзгаришлар рўй бериши ва парламент, сиёсий партиялар, қудратли касаба уюшмалари сингари институтларнинг замонга мослашуви, ўзларини кўрсата олиши, норасмий сиёсий қоидаларни енгиб чиқа олиши учун биринчидан вақт, иккинчидан шарт-шароит зарур бўлади. Шунга мувофиқ, ўз ўрнини бўшатиб беришин хоҳламайдиган норасмий амалиётлар ҳам кучайиб бориши кўплаб мутахассислар томонидан қайд этилган [4:].

Жамиятда рўй берадиган ўзгаришларга муносабат – бу аввало расмий институтларнинг ҳам фаолияти билан боғлиқ эканлигини унутмаслик лозим. Янгидан ташкил қилинган расмий институтларнинг таъсирчанлигига, уларнинг у ёки бу муаммони ҳал қила олиши ёки қудратига нисбатан жамиятнинг ишонч даражаси кўп жиҳатдан улар фаолиятининг самарадорлигига боғлиқ. Фуқаролар расмий институтларга мурожаатининг кўпайиши ҳам буни кўрсатиб берадиган барометрлардан биридир.

Давлат қанчалик даражада сиёсий институтларнинг самарадорлигини оширишга ҳаракат қилса, уларнинг жамиятда тўпланиб қолган муаммоларни бартараф этиш учун сафарбарлигини ошира олса, уларга нисбатан жамиятнинг ишончи ортиб бораверади,

уларнинг ҳам замон талабларига мослашуви осонлашаверади. Аммо, шуни ҳам унутмаслик керакки, ҳар қандай ўзгаришлар даврида, ҳаттоки давлат ва жамиятнинг трансформациялашуви муваффақиятли тарзда амалга ошса ҳам, расмий сиёсий институтларнинг самарадорлиги юқори бўлса ҳам жамиятда барибир норасмий институтларнинг мавжудлигига нуқта қўйиш ниҳоятда қийин. Шу маънода, бундан 20 йиллар муқаддам Россиянинг “Полис” журналида чоп этилган “Институциональное строительство и неформальные институты в современной российской политике” номли мақолада россиялик олим В.Я.Гельманнинг бир фикри ҳалигача ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ. Унда таъкидланишича, “Янги институционал муҳитда ҳали тўлиқ қарор топмаган расмий институтларнинг интеграцияси ва мослашувчанлиги, шунингдек, уларнинг ўз-ўзини қўллаб-қувватлаш имкониятларига эга эмаслиги билан боғлиқ бўлади. Бу эса уларнинг ҳаракатчанлигига салбий таъсир кўрсатади. Натижада эса ҳокимиятда бўшлиқ пайдо бўлиб, ўша бўшлиқни норасмий институтлар тўлдиради. Норасмий сиёсий институтларнинг амал қилиш жараёни расмий сиёсий институтларнинг ҳаётга мослашувчанлиги ортишигача, шунингдек, уларнинг тўлиқ ўз ўрнини эгаллаши учун зарурий барқарорликка эга бўлишига қадар давом этади.

“Расмий сиёсий институтлар ўз ўрнига эга бўлиш миссиясини самарали бажара олмаса, норасмийларнинг роли ортиб бораверади” [5: Б.5]. Шуни ҳам қайд этиш лозимки, расмий сиёсий институтларнинг фаолиятидаги самарадорликни ошириш учун биринчи галда, ҳуқуқий, ташкилий имконият бўлиши, иккинчидан эса, сиёсий вазият ва шарпоит ҳам бўлиши талаб этилади. Элитанинг баъзи бир қисми табиий равишда норасмий сиёсий институтларнинг, қоидалар ва тартибларнинг сақланиб қолишидан манфаатдор бўлса, жамиятнинг баъзи аъзолари расмий сиёсий институтларнинг фаоллиги ортишидан, уларнинг жамиятдаги ўрни ва таъсири ортишидан манфаатдор бўлади. Сиёсий жараёнларда расмий сиёсий институтларнинг интеграцияси ва сиёсий тизимга тез киришувчанлиги - бу жамият тараққиётининг жадаллашуви, жамият аъзолари сиёсий мадланиятининг юксалиши, савиясининг ортишига хизмат қилади. Аслида бундан жамият ҳам давлат ҳам бирдай ютади.

ХУЛОСА

Хулоса тарзида айтиш мумкинки, трансформация даврида ижобий самарани, натижани қўлга киритиш учун норасмий сиёсий институтлар фаолиятини чеклаш, уларни бартараф этиш масалаларига жиддий эътибор қаратилмоғи лозим. Буни фақатагина давлат ҳокимиятининг куч ресурслари ёрдамидагина эмас, балки сиёсий жараёнларда жамиятнинг фаол иштирокини таъминлаш, аҳолининг сиёсий маданиятини юксалтириш,

сиёсий ва ҳуқуқий онгни ошириш, сиёсий институтларнинг фаоллигини кучайтириш йўли билангина амалга ошириш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. М., 1991. С. 283-284.
2. Современная буржуазная политическая наука: Проблемы государства и демократии // Под общ. ред. Шахназарова Г.Х. М., 1982. Гл. 4. С.116
3. Douglass C. North. Institutions. Journal of Economic Perspectives – Volume 5, Number 1 – Winter 1991 – Pages 97-112.
4. Police Transformation Roadmap. <https://www.stalbansvt.com/policeroadmap>
5. Гельман В.Я. Институциональное строительство и неформальные институты в современной российской политике // Полис. Политические исследования. 2003. Т. 4. №4. С. 5-7.
6. Бердиев Б. Ўзбекистонда сиёсий модернизация жараёнларининг тарихий аҳамияти. // Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университетининг Ахборотномаси. 2017. № 3 (36). Б.80.